

Aljoša Harlamov
Samozaposlen v kulturi, Ptuj
UDK 821.163.6.09-3

Lastno telo kot drugi: motiv potujitve in samovoljnega telesa v slovenskem modernističnem romanu

Radikalna subjektivnost modernizma je literarni subjekt paradoksalno odpirala drugemu, tujemu v sebi. Na ta način je moderni subjekt, vzpostavljen v razsvetljenem humanizmu, začel izgubljati nekatere svoje določnice: (instrumentalno) racionalnost, enotnost, usrediščenost, (svobodno) voljo, smisel ... Te procese, ki jih imenujem desubjektivizacija subjekta in katerih končna posledica je transformacija v ne-subjekt, bom prikazal z motivoma potujitve in samovoljnega telesa v izbranih delih slovenskega modernističnega romana.

modernistični roman, moderni subjekt, desubjektivizacija subjekta, motiv potujitve telesa, motiv samovoljnega telesa

The radical subjectivity of modernism has paradoxically led the literary subject to the other, the alien within it. In this way the modern subject, established through enlightened humanism, began to lose a number of its determinants: (instrumental) rationality, unity, centeredness, (free) will, meaning, etc. These processes, which I call the de-subjectification of the subject and the final consequence of which is transformation into a non-subject, will be illustrated with the theme of alienation and the self-willed body in the selected Slovene modernist novels.

modernist novel, modern subject, de-subjectification of the subject, motif of the alienation of the body, motif of the self-willed/arbitrary body

1 Uvod

Za literaturo na prelomu iz 19. v 20. stoletje je značilen t. i. »obrat v notranjost«. V ospredju zanimanja takratnega romana so namreč vprašanja zavesti in miselnih procesov, kognicije in spomina, motivacije in čustev, različna eksistencialna vprašanja o smislu in bistvu, vprašanja subjekta in njegove subjektivnosti. To ustvarjalno raziskovanje modernističnega romana ni vodilo le do oblikovanja izrazite subjektivistične perspektive, ampak tudi do radikalnega preloma s kartezijskim modernim subjektom, značilnim za tradicionalni roman. Proces, ki prizadeva subjekt v modernističnem romanu, imenujem desubjektivizacija subjekta. Desubjektivizacija subjekta v modernistični literaturi je proces razpadanja, izgubljanja lastnosti kartezijskega modernega subjekta, ki so mu bile prej samoumevno in nedvoumno pripisane. Oblikovala se je v preseku različnih diskurzov, s čimer razkriva kompleksno naravo odnosa modernizma do družbeno-zgodovinske moderne, ožje pa se modernizem na ta način umešča v antihumanistični ali celo posthumanistični kontekst.¹

V poglobljanju v nezavedne gone, psihološka brezna, v iskanju odgovorov na ontološka in druga vprašanja eksistence in subjekta je modernizem naletel na tujca v sebi. Subjekt v modernističnem romanu izgublja svojo enotnost, celost, (instrumentalno) racionalnost, (svobodno) voljo, gospostvo nad objektivnim svetom, smisel itn. Na pripovedni ravni je desubjektivizacija subjekta posledica raznovrstnih načinov modernizacije pripovednih postopkov (tok zavesti oziroma notranji

¹ Antihumanizem naj bi bil aktivno in radikalno prizadevanje za zlom hegemonije humanizma, medtem ko si posthumanizem že za izhodišče jemlje inherentno nestabilnost humanizma (Ryan 2011: 1213).

monolog, v katerem prevladuje asociacijska logika); na motivno-tematski ravni pa se kaže s pojavljanjem nekaterih tipičnih modernističnih motivov in tem. Poleg motiva potujitve lastnega telesa, ki ga bom obravnaval v nadaljevanju, še na primer metafizični nihilizem oziroma izguba smisla, nezmožnost dejanja itn. Proces desubjektivizacije subjekta se lahko preko hibridizacije (npr. poživljenja, postvarjenja) zaključi v transformaciji subjekta v ne-subjekt, to je žival, rastlino, stvar oziroma v nekaj, kar ne moremo več imenovati subjekt, ker je izgubilo vse njegove bistvene lastnosti. V modernističnem romanu je desubjektivizacija subjekta pogosto obenem izhodišče in cilj romanesknega subjekta. V nadaljevanju bom predstavil nekaj slovenskih primerov za motiv potujitve telesa ter znotraj tega za motiv samovoljnega telesa, natančneje samovoljne roke.

2 Motiv potujitve telesa

Potujitev telesa je navadno povezana s strahom pred smrtjo. Telo s svojo izpostavljenostjo poškodbi, rani ali samo času ter posledično smrti je tisto, kar človeka nenehoma opozarja na njegovo minljivost. V Kovačičevem modernističnem romanu *Deček in smrt* (1968) se dečku svet ob očetovi smrti nenadoma razkrije kot nekaj fantastičnega, ogrožajočega, kot svet nevarnih predmetov in skrivnostnih napadalnih sil. Potujitev subjektovega telesa je tako samo posledica njegove eksistencialne tesnobe. Ko deček enkrat nenadoma prisluhne bitju svojega srca, ga začuti kot nekaj, kar ni del njega: »Bilo je, kot da [srce] ne pripada meni, da je nekaj tujega, navita igrača, čuden majhen bat, ki mi napenja suknjič« (Kovačič 1968: 25). Primerjava z mehansko igračo, torej s predmetom ali kar strojem, je ena izmed dveh možnosti potujitve telesa znotraj desubjektivizacije subjekta. Druga je primerjava z živaljo, neredko pa nastopata skupaj. Tako na primer v romanu *Potovanje na konec pomladi* (1972) Vitomila Zupana neimenovani prvoosebni pripovedovalec sebe doživlja kot »robota«, »v katerem umira majhna žival« (Zupan 1972: 150).

Kadar ta motiv zajame celo telo oziroma vpliva na subjekt s trajnostjo in celostnostjo, lahko govorimo o motivu hibrida oziroma kiborga. Ljudje-živali in ljudje-stroji se pojavljajo v trilogiji Vladimirja Kavčiča *Tja in nazaj* (1962), *Od tu dalje* (1964) ter *Onkraj in še dlje* (1971). Zlasti v zadnjem romanu se razpad subjekta materializira že v razpadanje telesa, desubjektivizacija subjekta pa se dovrši v ne-subjekt. Eden od kolegov protagonista Dimitrija, Žan, začne razpadati pri živem telesu. Najprej mu odpadeta uhlja in oko, ob smrti pa skoraj povsem izgubi svojo človeško podobo. Še določeneje in dokončno se transformacija zgodi Dimitriju. Najprej se mu v telesu nabira »kamnita lužina«, da apni in se spreminja v »reč«, na koncu romana pa se na pokopališču spremeni v kamen: »Oči so mu za hip še zdrsnile po bližnjih kipih, potem pa se je vsa okolica pogreznila v neprodarno temo. Povešen pogled mu je za delček sekunde še omogočil, da je videl, kako njegovo telo od spodaj navzgor kameni. Naslednji trenutek je bil samo še kamen« (Kavčič 1971: 246). Dimitrij neha biti subjekt in postane neživa stvar – to, kar je na nek način v birokratizirani, brezsmiselni družbi že ves čas bil.

Podobno kot Žan v Kavčičevem *Onkraj in še dlje* razpadeta tudi prvoosebni pripovedovalec v Zupanovem *Potovanju na konec pomladi* in naslovna literarna oseba v *Negativu Gojka Mrča* (1971) Jožeta Snoja. Le da se v obeh omenjenih primerih razpad zgodi v trenutku, v fantastičnem, sanjskem prizoru eksplozije, ki ju raztelesi in posamezne dele njunega telesa razmeče po mestu. V obeh romanih moramo to raztelesenje subjekta brati pravzaprav kot poudarjanje njune telesnosti,

ki znotraj čistunske javne, malomeščanske morale deluje obsceno, provokativno, seksualno. V *Negativu* morajo tako proti raztelesenemu Mrču posredovati kar miličniki: »roka [se je], potem ko je prva smrtna bolečina pojenjala, začela igrati s spolovilom, in sicer tako, da ga je strahotno razpotegnjenega in iztanjenega nenehno ovijala okoli prstov. Tako dolgo, dokler ni pristopil službujoči miličnik in ukrepal v smislu člena o javnem redu in javnem obnašanju državljanov« (Snoj 1971: 132). Roka, ki po raztelesenju dobi lastno življenje, usmerjeno v primarni gon užitka, je obenem primer samovoljnosti, avtomatiziranosti delov telesa, ki je eden od tipičnih podtipov modernističnega motiva tujosti lastnega telesa.

3 Motiv samovoljne roke

Roka ima tako v evropskem kot v slovenskem modernističnem romanu znotraj motiva potujenega telesa osrednje mesto. To seveda ni naključje, saj je roka z gibljivim palcem tisti glavni ud dejavnega subjekta, s katerim spreminja objektivno stvarnost okrog sebe. »Ta roka bo kovala svet« iz *Hlapcev* (1910) Ivana Cankarja je danes splošno ustaljeni frazem, ki v najglobljem smislu pomeni natančno to: prilikovanje sveta lastni podobi. Z roko je človek izdelal in uporabljal orodja, s pomočjo orodij je zagospodoval naravi, vzpostavil kompleksno civilizacijo in kulturo ter se na ta način »izločil« iz narave, vzpostavil ločnico med subjekti in njemu podvrženimi objekti. Ko subjekt v modernizmu razpade oziroma čuti lastno telo kot tujca, so zato roke navadno tisti del telesa, kjer se to najprej pokaže. V slovenskem modernističnem romanu roki dodatno konotacijo daje navezava na eksistencializem, ki pogosto tematizira nezmožnost smiselnega, tvornega dejanja, četudi je to seveda že del modernistične estetike.

Podoba samovoljne roke je v središču »reističnih« romanov Rudija Šeliga, ki s svojim deskriptivnim pripovednim postopkom posnemajo filmsko naracijo. V *Triptihu Agate Schwarzkobler* (1968) roka v detajlnem opisu njenega gibanja in delovanja pogosto deluje kot odrezana od preostalega telesa, od subjekta, in kakor da bi bila subjekt sama zase: »Roka, ki seže v izdolbino pod predalom, poprime, prsti se v členkih upognejo in napnejo, potem popustijo, vrnejo se gor k desni roki in zdaj obe porineta ključek zelo globoko v ključavnico« (Šeligo 1994: 5). Posameznik v reizmu ni celostni, zaokroženi subjekt, pripoved se osredotoča na goli zunanji opis in s tem besedilnemu svetu odreka smisel in pomen – na ta način se ruši hierarhija med človekom in rečmi, subjekti in objekti. Podobno se roki premikata sami med drugim tudi v esejističnem in asociacijsko strukturiranem romanu *Bistveni udarec mojstra An'ana* (1978) Francija Zagoričnika: »Roki se sami krčita. Oblikujeta nevidno obliko. Ihtita po njej v svoji ihtavosti. Prilagajata se temu žalostnemu praznemu prostoru« (Zagoričnik 1978: 20).

V romanu *Don Juan na psu ali Zdrav duh v zdravem telesu* (1969) Dušana Jovanovića je samovolja rok zadnji in najpomembnejši od simptomov boleznih pripovedovalčevega očeta Poldeta ter prvi znanilec njegove končne preobrazbe v ne-subjekt. Roke pripovedovalčevega očeta najprej ponižujejo (trepljajo ga po glavi, vlečejo za ušesa in mu kažejo fige, ga ekshibicionistično razgalijo), nazadnje pa preidejo v nenadzorovano nasilje nad drugimi; otipavajo ženske, razbijajo dragocenosti in celo zadavijo njegovo mater. Pri tem samovolja rok ni le v funkciji enega glavnih motivov romana, ampak Jovanović ob njem tudi eksplicitno komentira človekov posedovalni odnos človeka do sveta, v katerem živi, njegovo »jaziranje«, kot to imenuje, ter v končni fazi do sočloveka, s katerim ravna

kot z rečjo. »Nasilje in uzurpatorstvo rok« (Jovanović 1969: 53) je seveda alegorija za nasilje in uzurpatorstvo človeka nad svetom, ki se zdaj skozi proces desubjektivizacije subjekta groteskno in fantastično obrača proti njemu. Oče Polde se nato spremeni v ne-subjekt, v »bujno rasteč grm, ki zaradi pomanjkanja prostora raste vase« (Jovanović 1969: 87), kasneje pa vidno in z ostrimi vonjavami razpada, dokler ni nazadnje, tik preden se ne razblini oziroma izgine, videti »kot v polivinilasto vrečo spravljenega juha iz sesirjenega jogurta, v kateri plavajo gnili cmokasti žličniki iz pšeničnega zdroba« (Jovanović 1969: 110).

4 Sklep

»Obrat v notranjost«, ki ga poleg rušenja literarnih konvencij mnogi raziskovalci postavljajo kot osrednjo značilnost modernizma, ne pomeni nujno (le) večje psihološke globine, temveč radikalno drugačen romaneskni subjekt. Ta je izrecno nasprotje modernemu, kartezijanskemu subjektu in nima ali, še pogosteje, tekom romana izgublja številne njegove značilnosti. Procese, ki ga prizadevajo, zato imenujem desubjektivizacija subjekta. Eden od načinov, v katerem se desubjektivizacija subjekta kaže, je tudi motiv potujitve in samovoljnosti telesa. Slednji ima sam na sebi kompleksne pomene in konotacije. Na obravnavanih primerih iz slovenskega modernističnega romana je razvidno, da lahko zaznamuje tako strah pred smrtnostjo kot primarne (seksualne) gone, ki so skriti pod plaščem meščanske spodobnosti in kulturnosti, tako dehumanizacijo, razčlovečenost subjekta v moderni družbi kot občutek eksistencialnega nesmisla in nemoči ter ne nazadnje kritiko antropocentričnosti na družbeni in narcisizma na osebni ravni.

Viri in literatura

- JOVANOVIĆ, Dušan, 1969: *Don Juan na psu ali Zdrav duh v zdravem telesu*. Maribor: Obzorja.
- KAVČIČ, Vladimir, 1971: *Onkraj in še dlje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOVAČIČ, Lojze, 1968: *Deček in smrt*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- RYAN, Michael (ur.), 2011: *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
- SNOJ, Jože, 1971: *Negativ Gojka Mrča*. Maribor: Obzorja.
- ŠELIGO, Rudi, 1994: *Triptih Agate Schwarzkobler*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WILSON, Leigh, 2007: *Modernism*. London, New York: Continuum.
- ZAGORIČNIK, Franci, 1978: *Bistveni udarec mojstra An'ana*. Maribor: Obzorja.
- ZUPAN, Vitomil, 1972: *Potovanje na konec pomladi: Blisk v štirih barvah*. Ljubljana: Cankarjeva založba.